

6η Διδακτική Ενότητα

Ο πρωταγόρειος μύθος: το δώρο του Δία - η πολιτική αρετή ως κοινή και αναγκαία ιδιότητα των ανθρώπων

Κείμενο αναφοράς: Πλάτων, Πρωταγόρας 322a-323a

α. Θέμα:

Ο Δίας προσφέρει σε όλους τους ανθρώπους την πολιτική αρετή, καθώς είναι απαραίτητο στοιχείο για τη συγκρότηση των κοινωνιών.

β. Δομικά στοιχεία:

1. Η συμμετοχή του ανθρώπου στη θεϊκή φύση και οι πρώτοι ανθρώπινοι θεσμοί (θρησκευτική λατρεία, γλώσσα, κατοικία...).

2. Η ανυπαρξία πόλεων, η αδυναμία του ανθρώπου να αντιμετωπίσει τα θηρία, ο αφανισμός του από αυτά.

3. Η συνάθροιση των ανθρώπων, η έλλειψη πολιτικής τέχνης και η αλληλοεξόντωση των ανθρώπων.

4. Ο φόβος του Δία για τον αφανισμό του ανθρώπινου γένος και η αποστολή του Ερμή στους ανθρώπους με τα «δώρα» της «αίδου» και της «δίκης».

5. Η απορία του Ερμή για τον τρόπο κατανομής της δικαιοσύνης και της σωφροσύνης και η εντολή του Δία.

6. Η αιτιολόγηση της εντολής του Δία για υποχρεωτική συμμετοχή όλων στο σεβασμό και τη δικαιοσύνη και η τιμωρία εκείνου που δε μπορεί να μετέχει σ' αυτές τις αρετές.

7. Τέλος του μύθου, το επιμύθιο.

8. Τα σχετικά συμπεράσματα από το μύθο: εξηγείται γιατί οι Αθηναίοι αφήνουν να εκφέρει την άποψή του ο οποιοσδήποτε για θέματα που αφορούν την πολιτική αρετή (επειδή ο καθένας μετέχει στην πολιτική αρετή).

γ. Ερμηνευτικά σχόλια:

• Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας: Στο πλαίσιο του μύθου η φωτιά αποτελεί το θεϊκό μερίδιο που είχαν την τύχη, χάρη στην παρέμβαση του Προμηθέα, να λάβουν οι άνθρωποι. Είναι θεϊκό:

α. Γιατί το κατείχαν ως τότε μόνο οι θεοί.

β. Γιατί οι άνθρωποι το απέκτησαν με θεϊκή παρέμβαση του Προμηθέα.

γ. Γιατί, επιτρέποντας στον άνθρωπο να αναπτύξει πολιτισμό, του επέτρεψε κατά συνέπεια να αναγνωρίσει την ύπαρξη των θεών. Η πρώτη, με την έννοια της κορυφαίας, και άμεση συνέπεια του δώρου της φωτιάς, σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, είναι ακριβώς η εμφάνιση της θρησκείας.

Η φωτιά αλλά και οι τεχνικές γνώσεις, η «έντεχνος σοφία», επέτρεψαν στον άνθρωπο να δημιουργήσει τεχνικό πολιτισμό, μεταβάλλοντας την όψη της φύσης, κατά κάποιο τρόπο σαν δημιουργός-θεός. Η μεταμορφωτική δύναμη του στοιχείου της φωτιάς θεωρούνταν αποκλειστικό κτήμα των θεών, δηλαδή στοιχείο της θεϊκής ουσίας και ένα από τα μυστικά της δύναμής τους. Η έννοια της φωτιάς ως δυναμογόνου φυσικού στοιχείου απασχολεί ήδη τον Ηράκλειτο (ἀείζων πῦρ).

• πρῶτον μὲν διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶν μόνον θεοὺς ἐνόμισεν, καὶ ἐπεχείρει βωμούς τε ἰδρύνεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν: Ο

Πρωταγόρας αρχίζει την παρουσίαση των κατακτήσεων του ανθρώπου από τη **θρησκεία**, παρά τον θρησκευτικό αγνωστικισμό του. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί αρχικά με βάση την ανάγκη συνοχής του μύθου (**θείας μετέσχε μοίρας**, πρώτον μὲν διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶν μόνον θεοὺς ἐνόμισεν, καὶ ἔπεχειρει βωμούς τε ἰδρύεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν) και λογικής αλληλουχίας των νοημάτων του μύθου. Δηλαδή, εφόσον οι άνθρωποι πήραν μέρος σε κάτι που μέχρι τότε ανήκε μόνο στους θεούς, σύμφωνα με τον μύθο, αυτό τους οδήγησε στην πίστη ότι υπάρχουν θεοί και ότι οι άνθρωποι έχουν πνευματική συγγένεια με αυτούς. Αποτέλεσμα ήταν να αναπτύξουν θρησκεία και θρησκευτική τέχνη.

Επιπλέον η πρόταξη θρησκευτικής συμπεριφοράς («ἐπεχειρει βωμούς τε ἰδρύεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν») και θρησκευτικού συναισθήματος («θεοὺς ἐνόμισεν») μπορεί να ερμηνευθεί και ως προβολή του υψηλότερου σημείου ανάπτυξης που παρουσίασε το ανθρώπινο είδος στο προμηθεϊκό στάδιο. Αυτό σημαίνει ότι ο **Πρωταγόρας** αξιολόγησε τη **θρησκεία** ως πολύ **σημαντική κατάκτηση του ανθρώπου** ανάμεσα στις άλλες, γιατί δείχνει ότι ο άνθρωπος απέκτησε εξελικτικά τη δυνατότητα να τον απασχολεί η έννοια της δημιουργίας και να συνειδητοποιεί τη δική του θνητότητα απέναντι στην παντοδυναμία της φύσης. Από την άποψη της **ιστορικής προσέγγισης** η πίστη στους θεούς είναι εκδήλωση **πνευματικής ωριμότητας του ανθρώπου**, γιατί ο άνθρωπος περνά από την απλή, ενστικτώδη ύπαρξη στην αναζήτηση των παραγόντων που δημιουργήσαν τη φύση και πιθανότατα και των τρόπων να τους επηρεάζει για τη βελτίωση των όρων της ζωής του. Έτσι οι άνθρωποι αναπτύσσουν θρησκεία και θρησκευτική τέχνη: αρχίζουν να πιστεύουν στην ύπαρξη των θεών και να δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την οργάνωση και τέλεση των θρησκευτικών τελετών (κατασκευή βωμών και φιλοτέχνηση αγαλμάτων θεών).

Αναμφισβήτητα εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ένας **αγνωστικιστής**, κάποιος δηλαδή που αμφέβαλλε για την ύπαρξη των θεών, ο σοφιστής **Πρωταγόρας**, κάνει αναφορά σ' αυτούς στον μύθο. Οι απόψεις που δικαιολογούν την αναφορά αυτή είναι οι εξής:

α. Ίσως πρόκειται για πλατωνική θεωρία που έντεχνα τοποθετείται στο στόμα του Πρωταγόρα.

β. Η λατρεία των θεών είναι αναμφισβήτητη πραγματικότητα, ένα ανθρωπολογικό δεδομένο που χρειάζεται εξήγηση.

γ. Η χρήση συμβόλων αποτελεί χαρακτηριστικό του μύθου και η αναφορά στους θεούς φαίνεται να είναι συμβολική: ο Δίας συμβολίζει τη νομοτέλεια που υπάρχει στη φύση, ενώ ο Προμηθέας, ο Επιμηθέας (που συναντήσαμε στην προηγούμενη ενότητα) και ο Ερμής αποτελούν τα όργανα αυτής της νομοτέλειας, που ρυθμίζουν τις σχέσεις των όντων και εξασφαλίζουν ισορροπία.

• **ἔπειτα φωνὴν καὶ ὀνόματα ταχὺ διηρθρώσατο τῇ τέχνῃ:** Στον πνευματικό πολιτισμό εντάσσεται και η **γλώσσα**, η οποία δημιουργείται κατά την εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού. Χρειάζεται να κατανοήσουμε τη γλώσσα ως **ομιλητική ικανότητα του ανθρώπου που εξελίσσεται μαζί με τη σκέψη του** και όχι απλώς ως μέσο επικοινωνίας. Σκέψη και γλώσσα συνυφαίνονται και αναπτύσσονται κατά τη διεργασία αξιοποίησης της έντεχνης σοφίας στον αγώνα επιβίωσης του ανθρώπου. Αναμφισβήτητα η **γλώσσα** συνιστά **τεκμήριο πολιτισμικής προόδου**, καθώς σημαίνει ότι ο άνθρωπος έχει αποκτήσει την ωριμότητα που του επιτρέπει να κωδικοποιεί τις σκέψεις σε λέξεις και έννοιες, να οργανώνει λογικές προτάσεις που τον εκφράζουν και τον εξυπηρετούν στη συνεννόησή του με τους άλλους. Κατά την άποψη του **Πρωταγόρα**, ο κώδικας

αυτός πλάστηκε από τον ίδιο τον άνθρωπο, ο οποίος από πολύ νωρίς («ταχύ»: εννοεί στα πρώτα στάδια της ύπαρξης του ανθρώπου και όχι σε σύντομο χρονικό διάστημα) άρχισε να μετουσιώνει τους άναρθρους σε έναρθρους φθόγγους, να τους συνδυάζει φτιάχνοντας λέξεις και στη συνέχεια, προτάσεις, εκδηλώνοντας συγχρόνως την έλλογη ιδιότητά του.

Η άποψη αυτή φαίνεται να συμφωνεί με την άποψη των **σοφιστών**, ότι η γλώσσα δημιουργήθηκε **νόμω**, αλλά και με την άποψη σύγχρονων γλωσσολόγων. Αντίθετη σ' αυτή είναι η λεγόμενη **θεοκρατική αντίληψη**, την οποία υποστήριζε ο **Ηρόδοτος**. Σύμφωνα μ' αυτή, η γλώσσα υπάρχει **φύσει**, δηλαδή τη χάρισε στον άνθρωπο ο θεός, μόλις τον έπλασε. Πιο σύνθετη προσέγγιση της γλώσσας κάνει αργότερα ο **Αριστοτέλης**, ο οποίος συνθέτει στοιχεία και από τη φύσει και από τη νόμω **θεώρηση της γλώσσας**.

• καὶ οἰκῆσεις καὶ ἐσθῆτας καὶ ὑποδέσεις καὶ στρωμνὰς καὶ τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ἤϋρετο: Η ανάγκη του ανθρώπου να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες της φύσης (π.χ. τα άγρια θηρία), να προστατευτεί από τις καιρικές συνθήκες και να καλύψει τις βιοτικές του ανάγκες οδήγησε στη **γένεση του υλικού-τεχνικού πολιτισμού**. Έτσι, από τη μία επινόησε και κατασκεύασε κατοικίες, ρούχα, υποδήματα και στρωσίδια, και από την άλλη εξασφάλιζε τη διατροφή του, προσπορίζοντάς την από τα εκάστοτε και κατά τόπους αυτοφυή προϊόντα.

• Οὕτω δὲ παρεσκευασμένοι κατ' ἀρχὰς ἄνθρωποι ᾤκουν σποράδην, πόλεις δὲ οὐκ ἦσαν· ἀπώλλυντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων διὰ τὸ πανταχῇ αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι, καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφὴν ἱκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής -πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὐπω εἶχον, ἧς μέρος πολεμικὴ- ἐζήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σῶζεσθαι κτίζοντες πόλεις· ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν, ἡδίκουν ἀλλήλους ἅτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο: Στη συνέχεια του μύθου παρακολουθούμε τον **Πρωταγόρα** να παρουσιάζει τις θαυμαστές **ανθρώπινες κατακτήσεις** -παράγωγες της αξιοποίησης των τεχνικών γνώσεων και των πολυμορφικών εφαρμογών από τη χρήση της φωτιάς- να συμβαίνουν σε κατάσταση **ακοινωνησίας, αγριότητας και αδυναμίας για οργανωμένη ζωή**, αφού αρχικά οι άνθρωποι κατοικούσαν διασκορπισμένοι («ᾤκουν σποράδην»). Κινδύνευαν όμως από τα θηρία, τα οποία δεν μπορούσαν να τα αντιμετωπίσουν λόγω:

α. Της έλλειψης σωματικών δυνατοτήτων σε σχέση με αυτά.

β. Της έλλειψης κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης, αλλά και της πολεμικής τέχνης, η οποία, σύμφωνα με τον **Πρωταγόρα**, αναπτύσσεται μόνο μέσα στο πλαίσιο μιας οργανωμένης κοινωνίας. Έτσι, λοιπόν, προκειμένου να αντιμετωπίσουν αυτούς τους κινδύνους, αναγκάζονται να συγκεντρωθούν και να συγκροτήσουν τις **πρώτες μορφές κοινωνίας**.

Ο πραγματισμός (ρεαλισμός) του **Πρωταγόρα** δηλώνεται και εδώ, αφού συνδέει το πρόβλημα της φυσικής εξόντωσης των ανθρώπων με την ανάγκη επίλυσής του και την εύρεση της λύσης του. Η **ανάγκη**, η **χρεία**, ενεργοποιεί την ανθρώπινη ευρηματικότητα, η οποία εκδηλώνεται άμεσα και πρωτόγονα με την πράξη της **αθροιστικής** (όχι ακόμα λειτουργικής) **συνύπαρξης των ανθρώπων** για την από κοινού αντιμετώπιση του φυσικού κινδύνου από τα άγρια ζώα. Συγκεκριμένα στο εδάφιο: «ἐζήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σῶζεσθαι κτίζοντες πόλεις· ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν» ο **Πρωταγόρας** κάνει λόγο για μια πρώτη εκδήλωση κοινωνικότητας, τάσης συνύπαρξης προς ένα σκοπό (σῶζεσθαι = να

προστατευθούν από τα άγρια θηρία) χωρίς όμως οργάνωση και αποκατάσταση λειτουργικών σχέσεων ανάμεσα στα μέλη αυτών των πρώτων κοινωνικών συσσωματώσεων, όπως φαίνεται από την επανάληψη του ρήματος **ἄθροίζω**. Αυτό υπήρξε χρονοβόρο, όπως δηλώνει η χρήση του ρήματος **ἐξήτουν** (= επεδίωκαν, προσπαθούσαν, δεν ήταν καθόλου δεδομένη η επιτυχία του εγχειρήματος) σε χρόνο μάλιστα παρατατικό, που επιτείνει τη διάρκεια των προσπαθειών του ανθρώπου για σωτηρία.

Επιπλέον η κατασκευαστική ικανότητα του ανθρώπου «**κτίζοντες πόλεις**» προβάλλεται πάλι και ως τρόπος σωτηρίας αλλά και ως αποτέλεσμα στην **υλική εμφάνιση των πόλεων** η οποία προηγείται χρονικά κατά τον **Πρωταγόρα** σε σχέση με τους θεσμούς της και τον άυλο πολιτισμό της, που ακολουθεί. Συνεπώς η **τάση κοινωνικής συνύπαρξης** δεν εκδηλώνεται από εσωτερική αναγκαιότητα του ανθρώπου, αλλά από την **εξωτερική αναγκαιότητα** που επιβάλλει η **φυσική υπεροχή των άγριων θηρίων**.

Αποτέλεσμα της πρωτοκοινωνικής εκδήλωσης των ανθρώπων, δηλαδή της τυχαίας αθροιστικής συνύπαρξής τους, χωρίς εσωτερικούς δεσμούς και κανόνες που οριοθετούν την συμπεριφορά τους, ήταν η **εμφάνιση πρόσθετου κινδύνου αφανισμού τους**. Λόγω της έλλειψης πολιτικής οργάνωσης οι άνθρωποι άρχισαν να αδικούν ο ένας τον άλλον («**ἡδίκουν ἀλλήλους**») και να αλληλοσκοτώνονται, με αποτέλεσμα να βρεθούν και πάλι στην ίδια χαοτική κατάσταση («**ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο**»). Γιατί η επιστροφή τους στη φύση τούς εξέθετε στον θανάσιμο κίνδυνο των άγριων θηρίων, ενώ η συνύπαρξή τους στον κίνδυνο της αλληλοεξόντωσής τους. Το ανθρώπινο είδος, λοιπόν, πάλι αντιμέτωπο με την πρόκληση της επιβίωσής του.

• **-πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὐπω εἶχον, ἥς μέρος πολεμική-**: Η **πολιτική τέχνη** είναι συνώνυμο της οργανωμένης κοινωνίας, η οποία προϋποθέτει σταθερό τόπο κατοικίας, κοινή γλώσσα, την ύπαρξη θεσμών και νόμων, στρατού και στόλου, ηθών, εθίμων, παραδόσεων και ιδανικών, ανάπτυξη γραμμάτων και τεχνών, και γενικά την ανάπτυξη τεχνολογίας και πολιτισμού. Η **πολεμική τέχνη** αναπτύσσεται μόνο μέσα στο πλαίσιο μιας οργανωμένης κοινωνίας, γιατί εκεί παρουσιάζεται για πρώτη φορά η ανάγκη να υπερασπιστούν οι άνθρωποι τα υπάρχοντά τους και τα τεχνολογικά και πολιτισμικά επιτεύγματά τους (που αναφέραμε προηγουμένως) από κάθε είδους εξωτερικό εχθρό, εκδηλώνεται δηλαδή η **συνείδηση του συνανήκειν και της συνυπευθυνότητας** των μελών της οργανωμένης κοινωνίας.

Πρέπει να επισημανθεί επίσης ότι ο **πόλεμος**, εδώ, παρά τις συμφορές που προξενεί, μπορεί να νοηθεί με τη «**θετική**» του **σημασία**: δεν είναι ο πόλεμος που έχει ως στόχο την κατάκτηση νέων εδαφών και τον αλληλοσπαραγμό των λαών (επεκτατικός πόλεμος), αλλά ο πόλεμος που αναπτύσσει τις **ευγενείς ορμές** του ανθρώπου, την άμυνα υπέρ του δικαίου και της ελευθερίας, που θέτει σε λειτουργία τα αντανakλαστικά των εθνών για δημιουργική επιβίωση.

• **Ζεὺς οὖν δείσας περὶ τῷ γένει ἡμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν, Ἑρμῆν πέμπει ἄγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην, ἵν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί**: Σύμφωνα με τη μυθολογία, η **Δίκη** (ή Νέμεσις) ήταν η κόρη του **Δία** και της **Θέμιδας**, ενώ η **Αἰδώς** ήταν σύντροφος της **Δίκης** και καθόταν σε θρόνο δίπλα στον Δία. Η Δίκη, που τη βοηθούσαν οι Ερινύες, επέβλεπε την τήρηση της ηθικής τάξης στον κόσμο και τιμωρούσε όσους επιχειρούσαν να την ανατρέψουν. Στο κείμενο δεν παρουσιάζονται όμως ως

θεότητες, αλλά ως **ηθικές ιδιότητες ή αξίες**, που μοιράζονται και διδάσκονται στους ανθρώπους.

Ο **Δίας**, για να διασφαλίσει την **προοπτική επιβίωσης** των **ανθρώπων** που διέτρεχαν άμεσο κίνδυνο αφανισμού, αποφασίζει να τους προσφέρει **την αἰδῶ** καὶ **την δίκην**. Έτσι, θα είναι δυνατή η **συγκρότηση κοινωνιών** και η περαιτέρω **ανάπτυξη του πολιτισμού**. Η ενέργεια αυτή του Δία δείχνει το ενδιαφέρον και τη φροντίδα του για τους ανθρώπους.

Αἰδῶς: είναι ο σεβασμός, το αίσθημα ντροπής του κοινωνικού ανθρώπου για κάθε πράξη που προσκρούει στον καθιερωμένο ηθικό κώδικα του κοινωνικού περιβάλλοντος. Η δράση της είναι ανασταλτική και αποτρεπτική και συμπίπτει με τη λειτουργία της ηθικής συνείδησης. Το συναίσθημα αυτό λειτουργεί και ως κίνητρο για την εκτέλεση του χρέους και του καθήκοντος που επιβάλλει η κοινωνία στα μέλη της, αφού με τον τρόπο αυτό αποφεύγεται η αγανάκτηση και η αποδοκιμασία των άλλων.

Δίκη: είναι το συναίσθημα της δικαιοσύνης, η ενύπαρκτη στον άνθρωπο αντίληψη για το δίκαιο και το άδικο, ο σεβασμός των γραπτών και άγραφων νόμων και των δικαιωμάτων των άλλων, καθώς και οι ενέργειες για την αποκατάσταση αυτών των δικαιωμάτων, όταν καταστρατηγούνται βάνανυσα από κάποιον. Η δίκη εκδηλώνεται με τη δημιουργία και την τήρηση κανόνων δικαίου, την κατοχύρωση του δικαίου, του ορθού και του νόμιμου. Έτσι περιστέλλεται ο ατομικισμός και ο εγωισμός και εξασφαλίζεται η αρμονική κοινωνική συμβίωση.

Κάθε πολιτισμικά προηγμένη κοινωνία θεμελιώνεται στις αξίες της αιδούς και της δίκης. Οι αξίες αυτές είναι καθολικές και συνιστούν παράγωγα της εξέλιξης τόσο της ηθικής συνείδησης, όσο και του πολιτισμού που την εκφράζει και την κατευθύνει.

• **Ἴν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί**: Με τη φράση αυτή διατυπώνεται έξοχα η **κοινωνιοπλαστική αποστολή της αιδούς και της δίκης**. Χάρη στην αἰδῶ και στη δίκη εξασφαλίζεται η αρμονική συμβίωση μέσα στην πόλη, η συνοχή του συνόλου, η ισορροπία και η ευταξία. Με αυτές αναπτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων σχέσεις φιλίας, συνεργασίας, αλληλεγγύης και αλληλοσεβασμού. Ειδικότερα η **αἰδῶς** οδηγεί σε ό,τι ονομάζεται **«πόλεων κόσμοι»**, δηλαδή εμπνέει στους πολίτες κόσμια συμπεριφορά και συντελεί στην κατάκτηση της αυτονομίας τους, αναγκαία για την αρμονία της κοινωνίας. Η **δίκη** παραπέμπει στο **«πόλεων δεσμοί»**, δηλαδή σε υπαγορεύσεις με τις οποίες οι πολίτες υποβάλλονται σε δεσμεύσεις της συμπεριφοράς τους, ώστε να επιβάλλεται η συνοχή της πολιτικής κοινωνίας. Η συμπληρωματική λειτουργία των δύο «δώρων» συνεπάγεται **φιλίαν**, που σημαίνει ηθική ενότητα της πολιτείας, σύμπνοια και ομόνοια των πολιτών, ώστε να συμβιώνουν αρμονικά.

Χρειάζεται βέβαια να διευκρινισθεί ότι οι δύο αξίες δόθηκαν ως πρότυπα που έπρεπε να κατακτηθούν από τους ανθρώπους με τη λογική και τον προσωπικό αγώνα. Άλλωστε ο **Δίας**, αν και κατείχε την πολιτική τέχνη, δεν τη δώρισε στον άνθρωπο. Αντίθετα **δώρισε** την **αἰδῶ** και τη **δίκη** για να **εξοικονομήσει την πολιτική τέχνη μόνος του ο άνθρωπος με τον προσωπικό αγώνα του**. Όταν οι άνθρωποι γνωρίσουν σε βάθος τις έννοιες αυτές, που προβάλλονται ως αιτήματα της ηθικής, και είναι σε θέση να τις πραγματώσουν στις σχέσεις τους, τότε η οργάνωση της πολιτικής κοινωνίας θα στηρίζεται σε αυτές. Η **πολιτεία** που θεμελιώνεται σε αυτές είναι **δημοκρατική**, γιατί ο αμοιβαίος σεβασμός και το αίσθημα δικαιοσύνης των πολιτών εμπεδώνει την εμπιστοσύνη μεταξύ τους και με την πολιτεία και εξασφαλίζει ισορροπία στις σχέσεις τους.

• «Πότερον ὥς αἱ τέχναι γενέμηνται, οὕτω καὶ ταύτας νείμω;»: Ο **Δίας** στέλνει τα δώρα του στους ανθρώπους με τον **Ερμή**, ο οποίος προβληματίζεται αν πρέπει να δοθούν σε όλους τους ανθρώπους. Η ερώτηση του Ερμή φαντάζει αφελής και κωμική και δημιουργεί μια ατμόσφαιρα θυμηδίας, που ωστόσο έχει τη λειτουργικότητά της, καθώς:

α. Χαλαρώνει προς το παρόν τον ακροατή και τον προετοιμάζει για το συμπέρασμα του μύθου, που ακολουθεί.

β. Η εναλλαγή ευθέος και πλαγίου λόγου δίνει ζωντάνια και παραστατικότητα στην αφήγηση.

γ. Η ερώτηση του Ερμή δημιουργεί το αναγκαίο κλίμα για τη δικαίωση της επιτακτικής θεϊκής απαίτησης και παράλληλα προοιωνίζεται την έκφασή της.

Ο **Πρωταγόρας** με τη φράση «αἱ τέχναι γενέμηνται» φαίνεται ότι αντιλαμβάνεται τη σημασία του **καταμερισμού της εργασίας** για την πρόοδο του πολιτισμού, γι' αυτό και θέτει το ερώτημα με τον **Ερμή**. Αν όμως στον καταμερισμό της εργασίας εντασσόταν και η πολιτική, οι άνθρωποι δεν θα αποδέχονταν κοινές ηθικές αξίες, και συνεπώς δεν θα ήταν δυνατόν να διαμορφωθούν πολιτικές κοινωνίες που να στηρίζονται στη βάση κοινών αξιών. Αντίθετα, οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί θα οξύνονταν και θα κατέληγαν στην αλληλοεξόντωση των ανθρώπων. Συνεπώς το ερώτημα του Ερμή είναι καίριο για την εμφάνιση της πολιτικής κοινωνίας, γιατί ο **Δίας** **δεν μοιράζει την πολιτική τέχνη, αλλά δύο ηθικές ιδιότητες** αναγκαίες στους ανθρώπους για να οργανώσουν πολιτική κοινωνία. Έτσι ο **Πρωταγόρας** με την καθολικότητα και την αναγκαιότητα της αιδούς και της δίκης προβαίνει στην **ηθική θεμελίωση της πολιτικής**, θέση που υπερασπίζονται και ο **Πλάτωνας** και ο **Αριστοτέλης**.

• εἷς ἔχων ἰατρικὴν πολλοῖς ἱκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί: Σ' αυτό το σημείο γίνεται αναφορά στη **χρησιμότητα του καταμερισμού στην εργασία**. Όσον αφορά, λοιπόν, τις τέχνες ο **καταμερισμός είναι απολύτως απαραίτητος**, διότι έτσι: **α.** εξυπηρετούνται καλύτερα οι πολίτες, αφού ένας τεχνίτης μπορεί να εξυπηρετήσει πολλούς πολίτες, **β.** υπάρχει δυνατότητα εμβάθυνσης και εξειδίκευσης σε κάθε τομέα, με αποτέλεσμα την πρόοδο και την ευημερία της κοινωνίας και **γ.** η επιλογή του επαγγέλματος είναι υπόθεση προσωπική του κάθε ανθρώπου και συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τις ειδικές δεξιότητες, ικανότητες, ταλέντα, κλίσεις που μπορεί να έχει. Έτσι οι **δημιουργοί (< δήμος + έργον)** είναι αυτοί που **παράγουν ένα έργο ωφέλιμο στον δήμο, στον λαό**. Στα ομηρικά χρόνια στους δημιουργούς ανήκαν οι μάντις, οι γιατροί, οι κήρυκες, οι οικοδόμοι κ.λπ. **και ο καταμερισμός της εργασίας αφορά τους ἰδιώτας και όχι τους πολίτας**.

• καὶ δίκην δὴ καὶ αἰδῶ οὕτω θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἐπὶ πάντα νείμω;» «Ἐπὶ πάντα,» ἔφη ὁ Ζεὺς, «καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχουσιν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν: Στον διάλογο αυτό ο **Δίας** θεωρεί απαραίτητη την **καθολικότητα των αξιών της αιδούς και της δίκης** για τους ανθρώπους, με την αιτιολόγηση-επιχείρημα ότι η κοινωνία δεν μπορεί να συγκροτηθεί πολιτικά, **αν οι βασικές ιδιότητες που θεμελιώνουν την πολιτική συγκρότηση δεν είναι κοινές σε όλα τα μέλη της**. Στην **πολιτική αρετή** (την οποία ο άνθρωπος κατακτά με την αιδώ και τη δίκη) πρέπει να συμμετέχουν όλοι ανεξαιρέτως οι πολίτες, γιατί μόνο έτσι μπορούν να συγκροτηθούν οργανωμένες και βιώσιμες κοινωνίες. Η αιδώς και η

δίκη λειτουργούν ως **συνεκτική δύναμη** της κοινωνίας και η απουσία τους συνεπάγεται τη διάλυσή της.

• καὶ νόμον γε θὲς παρ' ἑμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὥς νόσον πόλεως: Ο **Πρωταγόρας** τελειώνει τον μύθο με τον **Δία** να επιβάλλει αυστηρά την **ανάγκη της καθολικότητας της πολιτικής αρετής** και μάλιστα με την ποινή του θανάτου δηλώνοντας έτσι την πολύ μεγάλη σημασία που δίνει στις αξίες της **αιδούς** και της **δίκης** για τη συγκρότηση και τη διατήρηση της πολιτείας.

Η σημασία και η αυστηρότητα του νόμου του Δία τονίζεται από την επιβολή θανατικής ποινής («κτείνειν ὥς νόσον πόλεως») σε όποιον δεν συμμορφώνεται στις εντολές του. Η παρομοίωση όποιου δεν συμμετέχει στην πολιτική αρετή με **αρρώστια της πόλης** υποδηλώνει ότι αποτελεί κίνδυνο γι' αυτή και πρέπει να θανατωθεί για να διαφυλαχθεί η τάξη και η ισορροπία του συνόλου. Ο **Δίας** ζητάει το απόλυτο και το απαιτεί με αμείλικτη σκληρότητα. Επιπλέον η **επιβολή της ποινής του θανάτου** από τον **Δία**, και συνεπώς η αδυναμία του να εξασφαλίσει την καθολικότητά τους, δείχνει ότι **οι αξίες της αιδούς και της δίκης δεν είναι έμφυτες**, γιατί δεν αποτελούσαν γνώρισμα της αρχικής ανθρώπινης φύσης και ότι ο σκληρός νόμος που τις επιβάλλει είναι «έργο του χρόνου, της πικρής πείρας και της ανάγκης». Με αυτόν τον τρόπο οι πολίτες διαμορφώνουν κοινωνικοπολιτική συνείδηση και αναδεικνύονται υπεύθυνοι για τη χρηστή διοίκηση, αφού αυτή εξαρτάται από το δικαίωμά τους να έχουν βαρύνουσα άποψη για τη διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων.

• **Οὕτω δὴ**: Με τις λέξεις αυτές ο **Πρωταγόρας** αρχίζει τη λογική διερεύνηση των δεδομένων και επιχειρεί συναγωγή συμπερασμάτων με ένα τόνο κάπως ειρωνικό.

Ο **Σωκράτης** δεν πρέπει να εκπλήσσεται με τη συμπεριφορά της εκκλησίας του δήμου, συμπεριφορά λογική και σωστή. Έτσι, ο **Πρωταγόρας** απαντά στο **επιχείρημα που είχε διατυπώσει ο Σωκράτης**: η δυνατότητα όλων να εκφέρουν άποψη για θέματα της πολιτικής στην Εκκλησία του Δήμου σήμαινε ότι η πολιτική δεν διδάσκεται, αλλιώς δε θα μπορούσε να διατυπώσει καθένας γνώμη παρά μόνο -όπως υπονοείται- ο ειδικός.

Σύμφωνα με τον **Πρωταγόρα**, **το δικαίωμα να εκφέρουν όλοι άποψη είναι νόμιμο**, αφού **η αιδώς και η δίκη είναι (δυνάμει) κτήμα όλων**. Ο Πρωταγόρας εκφράζει μια αντιτεχνοκρατική αντίληψη για την πολιτική, επιδοκιμάζει το αθηναϊκό πολίτευμα και ιδίως το δικαίωμα της ισηγορίας.

• δικαιοσύνης... σωφροσύνης: Ο **Πρωταγόρας** αντικαθιστά εδώ τα συστατικά της αρετής (**αἰδώς** και **δίκη**) που χρησιμοποιούσε ως τώρα, με τη «δικαιοσύνη» και τη «σωφροσύνη». Η σύγχυση αυτή θα συνεχιστεί και παρακάτω, οπότε θα δοθεί η ευκαιρία στον **Σωκράτη** να ζητήσει διεξοδικότερη διερεύνηση της έννοιας της αρετής.

δ. Σύγκριση δώρων Προμηθέα και Δία:

Σε όλες τις πολιτισμικές εκφάνσεις, όπως απεικονίζονται με τη μυθική αφήγηση, κάθε στάδιο της ανθρώπινης παρουσίας και εξέλιξης στον κόσμο συμβολίζεται με κάποιον θεό και την προσφορά του στον άνθρωπο. Το στάδιο της **βιολογικής συγκρότησης του ανθρώπου** συμβολίζεται με τον **Επιμηθέα**, το επόμενο, της **δημιουργίας τεχνικού πολιτισμού**, με τον **Προμηθέα** και τα δώρα του και το τελευταίο, του **σχηματισμού της πολιτικής κοινωνίας**, με τον **Δία** και τη

δική του προσφορά στον άνθρωπο. Αξιολογώντας και συγκρίνοντας τα δώρα του Προμηθέα και του Δία, αρχικά μπορούμε να πούμε ότι συνδέονται με διαφορετικές φάσεις εξέλιξης και ανταποκρίνονται σε διαφορετικές ανάγκες του ανθρώπου.

Ειδικότερα, τα δώρα του Προμηθέα, προϊόν κλοπής από την **Αθηνά** και τον **Ήφαιστο**, βοήθησαν τον άνθρωπο να προφυλαχθεί από τη φύση και παράλληλα έθεσαν τα **θεμέλια του υλικού και τεχνικού πολιτισμού**. Εκφράζουν την ανάγκη του ανθρώπου να αντισταθμίσει τη φυσική του αδυναμία με δικά του δημιουργήματα και να επιβιώσει απέναντι στην άλογη δύναμη της φύσης. Όμως με αυτά ο άνθρωπος παρά τα σπουδαία βήματα που έκανε δεν μπόρεσε να επιβληθεί στη φύση και να υπερασπίσει αποτελεσματικά την ύπαρξή του, δηλαδή **δεν μπόρεσε ούτε να αντιμετωπίσει τα θηρία ούτε να οργανώσει κοινωνίες**.

Αντίθετα, τα δώρα του Δία, που ήταν προσφορά του ίδιου, έσωσαν τον άνθρωπο από τον αφανισμό, αλλά κυρίως τον βοήθησαν να **αποκτήσει την πολιτική αρετή**, να μετασχηματίσει τα κοινωνικά μορφώματα σε κοινωνίες με συνειδητοποιημένη συναίσθηση δημιουργικότητας και να αναπτύξει υψηλό επίπεδο πολιτισμού. Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι **ο Δίας δεν δώρισε στον άνθρωπο την πολιτική τέχνη**, αν και την κατείχε, **αλλά την αιδώ και τη δίκη**, με τις οποίες το ξεχωριστό για τον θεό πλάσμα είναι σε θέση να κατακτήσει την πολιτική τέχνη. Τα δώρα του Δία εκφράζουν ένα **ανώτερο στάδιο εξέλιξης του πολιτισμού**, κατά το οποίο ο άνθρωπος ωριμάζει ηθικοπνευματικά και παράγει πολιτισμό, του οποίου οι συντεταγμένες ορίζονται όχι μόνο από την ανάγκη του **ζῆν**, αλλά από τη συνειδητοποίηση της αξίας του **εὖ ζῆν**.

ε. Τα 4 στάδια ιστορικής εξέλιξης σύμφωνα με τον μύθο του Πρωταγόρα:

1. Αρχικά, **υπάρχουν μόνο οι θεοί και όχι θνητά γένη**. Παρά τον αγνωστικισμό του ως προς τους θεούς, ο **Πρωταγόρας** βλέπει το **πρώτο στάδιο θεολογικά**. Ο σοφιστής καλύπτει με θεούς (μυστηριώδεις δυνάμεις) το κενό της ιστορικής μας άγνοιας (4η Ενότητα).

2. Η **κατάσταση αγριότητας**, όπου οι άνθρωποι είναι ζώα ελλιπή, γιατί δεν έχουν τα εξειδικευμένα όργανα των άλλων ζώων. Πρόκειται αλλιώς για τη **φάση της βιολογικής εξέλιξης** του ανθρώπου που συμβολίζει μυθικά ο **Επιμηθέας** (5η Ενότητα).

3. Η κατάσταση, κατά την οποία οι άνθρωποι δημιουργούν πολιτισμό διαθέτοντας την **«ἔντεχνος σοφίαν»** και τη φωτιά (θηρσκέια, τέχνες, γλώσσα, κάλυψη βιοτικών αναγκών), ενώ ιδρύονται και οι πρώτες ανθρώπινες κοινωνίες χωρίς όμως αντίληψη δικαίου και ηθικής. Είναι η **φάση της τεχνολογικής και νοητικής εξέλιξης** του ανθρώπου που συμβολίζει μυθικά ο Προμηθέας (5η και 6η Ενότητα).

4. Η κατάσταση, κατά την οποία οι άνθρωποι έχουν μέσα τους τις προϋποθέσεις της οργανωμένης πολιτικής ζωής, που είναι τα ηθικά αισθήματα της **«αιδούς»** και της **«δίκης»**. Πρόκειται για τη **φάση της συνειδητοποίησης των ηθικών αξιών**, κατά την οποία γεννιέται η πολιτική κοινωνία και αναπτύσσεται η κοινωνική ζωή (6η Ενότητα).

Παράλληλα κείμενα

Παράλληλο κείμενο 1: Μοσχίων, απόσπασμα 6

Και στα δύο κείμενα γίνεται αναφορά στην εξέλιξη του πνευματικού και του υλικοτεχνικού πολιτισμού. Τόσο ο **Πρωταγόρας** όσο και ο **Μοσχίων**

εκθειάζουν τον άνθρωπο που κατόρθωσε να δαμάσει τη φύση και να κυριαρχήσει σε αυτήν. Ωστόσο, ο **Μοσχίων** μνημονεύει λιγότερα ανθρώπινα επιτεύγματα σε σύγκριση με τον **Πρωταγόρα**. Όσον αφορά τη δημιουργία πόλεων, που ανήκει στον πνευματικό πολιτισμό, είναι αναγκαίο να τονιστεί ότι παρά τη διαφορά που υπάρχει μεταξύ τους, καθώς ο **Πρωταγόρας** αποδίδει το σημαντικό αυτό βήμα σε παρέμβαση του Δία, και οι δύο συμφωνούν ότι μόνο σε πολιτικά οργανωμένες κοινωνίες οι άνθρωποι μπορούν να συμβιώσουν αρμονικά και να καλλιεργήσουν ηθικές αξίες. Καταληκτικά, από τη σύγκριση των δύο κειμένων γίνεται εμφανές ότι τόσο ο τραγικός ποιητής **Μοσχίων** όσο και ο σοφιστής **Πρωταγόρας** υποστηρίζουν ότι ο άνθρωπος βρίσκεται σε μια συνεχή πορεία εκπολιτισμού, εξέλιξης και πορείας από τα κατώτερα στάδια στα ανώτερα.

Παράλληλο κείμενο 2: Τόμας Χομπς, Λεβιάθαν, 13

Κατά τον Άγγλο φιλόσοφο **Τόμας Χομπς**, ο μόνος τρόπος να προστατευτούμε από την ανεξέλεγκτη επιδίωξη της ικανοποίησης εγωιστικών συμφερόντων σε βάρος των άλλων -επιδίωξη που χαρακτηρίζει όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως- είναι να εκχωρήσουμε την εξουσία της διακυβέρνησης σε μια κεντρική αρχή η οποία θα επιβάλλει την τάξη και θα ρυθμίζει τις σχέσεις μας έτσι, ώστε να αποφεύγονται οι συγκρούσεις και να ικανοποιούνται οι βασικές μας ανάγκες. Η εξουσία αυτή δεν εκπηγάει από κάποια θεϊκή αυθεντία, όπως πιστευόταν τον Μεσαίωνα, αλλά από τη βούληση του ίδιου του λαού - και η εξουσία αυτή έχει όρια.

Επομένως, ο **Χομπς** στο συγκεκριμένο απόσπασμα αναγνωρίζει όπως και ο **Πρωταγόρας** την έμφυτη τάση των ανθρώπων να συγκρούονται μεταξύ τους συνεχώς, αλλά η λύση που προτείνει απέχει από τη δημοκρατική αντίληψη του **Πρωταγόρα** όπου η νοερή κοινωνική συμφωνία με χαρακτηριστικά την αιδώ και τη δίκη συμπεριλαμβάνει όλους τους ενεργούς πολίτες.

Κατά συνέπεια, όσα καταγράφονται στο κείμενο του **Χομπς** αντιστοιχούν στην τρίτη φάση εξέλιξης του πολιτισμού του πρωταγόρειου μύθου, στο μεταβατικό στάδιο συγκρότησης πολιτικά οργανωμένων κοινωνιών. Η τέχνη της πολιτικής οργάνωσης κατευθύνει τους ανθρώπους στην ευπρεπή συμπεριφορά μέσα από περιορισμούς και δεσμεύσεις, προκειμένου να διασφαλιστεί η κοινωνική συνοχή απαλλασσόμενοι από την αδικία. Καταληκτικά, ο Άγγλος φιλόσοφος **Χομπς** συμμερίζεται την άποψη για τη νόμφ και όχι φύσει συγκρότηση των κοινωνικών σχηματισμών, όπως και ο σοφιστής **Πρωταγόρας**. Η συγκρότηση των πρώτων πόλεων είναι απόρροια όχι εσωτερικής αλλά εξωτερικής ανάγκης.

Παράλληλο κείμενο 3: Μπαρούχ Σπινόζα, Πολιτική Πραγματεία, I.3·6·7

Ο **Σπινόζα** επικαλείται την έμφυτη τάση των ανθρώπων να συγκροτούν ένα είδος πολιτικής κοινότητας και να συνυπάρχουν μεταξύ τους. Επομένως, υποστηρίζοντας μία θεωρία του φυσικού δικαίου που ωθεί τους ανθρώπους να συνάπτουν κοινωνικές σχέσεις και να συνδιαμορφώνουν πολιτικά οργανωμένες κοινωνίες. Ο **Σπινόζα** είναι πιο κοντά στην αριστοτελική αντίληψη του «φύσει πολιτικὸν ζῷον» επισημαίνοντας την εσωτερική ανάγκη η οποία οφείλεται στην ανθρώπινη φύση. Ο **Πρωταγόρας** και ο **Χομπς** δίνουν έμφαση στα

ολέθρια αποτελέσματα (εξωτερική ανάγκη) που θα επιφέρει στον άνθρωπο η μη συγκρότηση οργανωμένων κοινωνιών. Ωστόσο, όλοι **απορρίπτουν την ιδέα μίας φυσικής συνύπαρξης των ανθρώπων** χωρίς νόμους, θεσμούς, κοινωνική οργάνωση κ.λπ., αφού κάτι τέτοιο αντίκειται στην ανθρώπινη φύση (Αριστοτέλης, Σπινόζα) είτε θα οδηγήσει στον αφανισμό (Πρωταγόρας, Χομπς). Οι διαπιστώσεις είναι κοινές, αλλά **δεν συμμερίζονται το ίδιο πρωταρχικό αίτιο ως προς την οργάνωση των κοινωνιών.**